

**PLAN OCHRONY DLA
SPALSKIEGO PARKU KRAJOBRAZOWEGO**

**OPERAT KSZTAŁTOWANIA FUNKCJI
TURYSTYCZNEJ, REKREACYJNEJ
I EDUKACYJNEJ**

Łódź - Warszawa, 2025

Fundusze Europejskie
dla Łódzkiego

Rzeczpospolita
Polska

Dofinansowane przez
Unię Europejską

Operat kształtowania funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej

opracował zespół w składzie:

dr hab. Sławoj Tanaś, prof. UŁ

dr Justyna Mokras-Grabowska

dr Aleksandra Mroczek-Żulicka

Wykonawca prac:

Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska;
ul. Erazma Ciołka 13, 01-445 Warszawa

ZESPÓŁ PARKÓW
KRAJOBRAZOWYCH
WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

Plan ochrony dla Spalskiego Parku Krajobrazowego sporządzono na zlecenie
Województwa Łódzkiego – Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego
ul. Solna 14, 91-423 Łódź

Fundusze Europejskie
dla Łódzkiego

Rzeczpospolita
Polska

Dofinansowane przez
Unię Europejską

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Priorytetu FELD 02. Fundusze europejskie dla zielonego Łódzkiego, Działanie FELD.02.15 Bioróżnorodność, typ 4. Opracowanie, aktualizacja dokumentów dla obszarów chronionych lub wdrażanie ich zapisów, programu regionalnego Fundusze Europejskie dla Łódzkiego 2021 - 2027.

Fot. okładka: Pomnik żubra w Spale (www.swiathegemonia.pl) – fot. tymczasowa

Spis treści:

1.	WSTĘP.....	5
1.1.	Cel opracowania wraz z ogólną informacją o Planie ochrony.....	5
1.2.	Metodyka i zakres prac.....	5
1.2.1.	Ogólne założenia prac nad Planem ochrony	5
1.2.2.	Metodyka i zakres prac w odniesieniu do kształtowania funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej.....	6
1.3.	Zespół autorski	8
1.4.	Ogólna charakterystyka Parku.....	8
2.	OCENA DOTYCHCZASOWEGO STANU ROZPOZNANIA	14
2.1.	Ogólna charakterystyka stanu wiedzy.....	14
2.2.	Zestawienie dostępnego piśmiennictwa oraz ocena zasobów informacji pod kątem ich przydatności do potrzeb Operatu	15

Część I

Charakterystyka i diagnoza stanu

1. WSTĘP

1.1. Cel opracowania wraz z ogólną informacją o Planie ochrony

„Operat kształtowania funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej” (dalej Operat) jest jednym z sześciu operatów szczegółowych stanowiących dokumentację dla Spalskiego Parku Krajobrazowego (dalej SpPK lub Park). Jego zasadniczym celem jest wskazanie działań na rzecz ochrony i zrównoważonego kształtowania funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej obszaru Parku w perspektywie najbliższych 20 lat.

Operat dzieli się na dwie zasadnicze części – diagnostyczną, charakteryzującą zagospodarowanie i użytkowanie turystyczne, rekreacyjne i edukacyjne oraz strategiczną, w której zaproponowano cele i działania ochronne. Materiał opracowany w Operacie stanowi podstawę merytoryczną dla zapisów projektu uchwały Sejmiku Województwa Łódzkiego w sprawie „Planu ochrony dla Spalskiego Parku Krajobrazowego” (dalej Plan ochrony). Treść Operatu należy traktować także jako rozwinięcie i uzasadnienie zapisów wyżej wymienionej uchwały, przy czym należy zwrócić uwagę, że w wyniku uwag zgłaszanych w ramach konsultacji społecznych, a także procedur uzgadniania i opiniowania projektu Planu ochrony, ostateczne brzmienie zapisów uchwały może różnić się od propozycji ujętych w niniejszym Operacie. Dotyczy to głównie zagrożeń, sposobów ich eliminacji, działań ochronnych, proponowanych form ochrony przyrody, ustaleń do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz innych dokumentów strategicznych dotyczących eliminacji lub ograniczenia zagrożeń wewnętrznych lub zewnętrznych dla kształtowania funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej.

Wymóg sporządzania planów ochrony dla parków krajobrazowych wynika z zapisów art. 18 ust. 1 Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 1478, 1940). Zasadnicza treść oraz jego podział na poszczególne operaty planu ochrony dla parku krajobrazowego ujęta jest w art. 20 ust. 4 tej ustawy, natomiast tryb jego sporządzania, zakres wymaganych prac oraz zakres i możliwe sposoby ochrony zasobów parków określa rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 roku w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i składników przyrody (Dz. U. 2005 r. Nr 94, poz. 794).

Organem sporządzającym Plan ochrony dla SpPK jest dyrektor Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego (ZPKWŁ), natomiast wykonawcą opracowania jest Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska (NFOŚ) z Warszawy.

1.2. Metodyka i zakres prac

1.2.1. *Ogólne założenia prac nad Planem ochrony*

Zakres prac planowanych do wykonania w ramach przygotowania Planu Ochrony dla Spalskiego Parku Krajobrazowego, w tym „Operatu kształtowania funkcji turystycznych, rekreacyjnych i edukacyjnych Spalskiego Parku Krajobrazowego”, uwzględnia zarówno formalne wymogi wynikające z Rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 roku w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i składników przyrody (Dz.U. 2005 nr 94 poz. 794), jak i rzeczywiste potrzeby rozpoznania aktualnego stanu i zagrożeń zasobów przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych Parku, niezbędnych do sformułowania długofalowej strategii ich ochrony oraz kształtowania funkcji turystycznych, rekreacyjnych i edukacyjnych.

Prace prowadzone nad wszystkimi operatami składają się z następujących etapów:

I – etap oceny stanu rozpoznania analizowanych komponentów (zagadnień) oraz zaplanowania niezbędnych prac uzupełniających.

II – etap charakterystyki i diagnozy stanu, obejmujący:

- analizę dostępnych danych,
- wykonanie uzupełniających badań inwentaryzacyjnych,
- ocenę zachodzących zmian i ocenę skuteczności dotychczasowych sposobów ochrony,
- analizę uwarunkowań ochrony,
- identyfikację zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych.

III – etap strategii ochrony, obejmujący m.in.:

- określenie celów ochrony,
- określenie zakresu prac rekomendowanych w celu ochrony analizowanych komponentów oraz monitorowania skuteczności podjętych działań,
- określenie zasad i kierunków użytkowania obszaru Parku oraz propozycji ustaleń do dokumentów planistycznych i strategicznych różnych szczebli,
- sformułowanie propozycji uzupełnienia wiedzy dotyczącej analizowanych komponentów oraz propozycji ich wykorzystania w rozwoju funkcji turystycznych, rekreacyjnych i edukacyjnych Parku,
- prognozę stanu analizowanych komponentów w perspektywie 20 lat w wariantcie pełnej realizacji ustaleń Planu ochrony oraz w wariantcie utrzymania dotychczasowych trendów, a także oszacowanie kosztów realizacji proponowanych działań.

Istotnym elementem prac nad *Planem ochrony Spalskiego Parku Krajobrazowego* jest podział jego obszaru na strefy działań ochronnych, do których odniesie się część ustaleń opisanych w części strategicznej niniejszego Operatu.

1.2.2. Metodyka i zakres prac w odniesieniu do kształtowania funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej

Sporządzenie Operatu wymaga przede wszystkim pozyskania danych archiwalnych, literaturowych, statystycznych i przestrzennych bazując na źródłach pierwotnych i wtórnych, pozyskanych i opracowanych w ramach pracy kameralnej. Poza kwerendami i badaniami kameralnymi, istotne znaczenie mają badania terenowe, w tym badania inwentaryzacyjne i społeczne. W kolejnym etapie zespół przystąpi do prac analitycznych, a na ich podstawie do sporządzenia strategii ochrony, prognozy i syntezy w zakresie kształtowania funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej Parku.

Poniżej opisano w sposób szczegółowy metodykę prac diagnostycznych i analitycznych, planowanych do wykonania w ramach opracowywania Operatu. Zaplanowane prace obejmują:

a) prace kameralne, w tym:

- kwerenda, przegląd i analiza dostępnych źródeł piśmiennych (publikowanych i niepublikowanych, aktualnych i archiwalnych) oraz internetowych (m.in. literatura, mapy, przewodniki turystyczne, informatory turystyczne, publikacje naukowe, publikacje popularno-naukowe, ewidencje, bazy danych, strony internetowe, bazy danych itp.) dla obszaru Spalskiego Parku Krajobrazowego, otuliny Parku oraz jednostek administracyjnych na terenie których zlokalizowany jest Park, obejmujących problematykę turystyczną, rekreacyjną i edukacyjną;

- zebranie i analiza aktów prawa na poziomie gmin oraz województwa i ich analiza pod kątem zapisów dotyczących turystyki, rekreacji i edukacji;
- zebranie i analiza opracowań znajdujących się w posiadaniu podmiotów lokalnych, w tym m.in. strategii rozwoju, studium uwarunkowań, kierunków zagospodarowania przestrzennego;
- inwentaryzacja zagospodarowania turystycznego, rekreacyjnego i edukacyjnego w oparciu o analizę treści map, baz danych i wszelkich dostępnych źródeł piśmiennych i internetowych;
- analiza danych z Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), Banku Danych Lokalnych (BDL), Baz Danych Obiektów Topograficznych (BDOT), Głównego Urzędu Geodezji i Kartografii (GUGiK), również za pośrednictwem geoportalu, dotyczących stanu turystyki i rekreacji w gminach przynależnych do Parku, w tym wykazy obiektów zagospodarowania (baza noclegowa, gastronomiczna, towarzysząca) i infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej oraz edukacyjnej;
- analiza źródeł internetowych (internetowe zasoby Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego, strony lokalnych stowarzyszeń i fundacji (np. Regionalnej Organizacji Turystycznej Województwa Łódzkiego (ROTWŁ), Lokalnych Organizacji Turystycznych (LOT), Lokalnych Grup Działania (LGD) i inne), lokalnych podmiotów działających na polu turystycznym, rekreacyjnym i edukacyjnym, itp.);
- wystąpienie do odpowiednich jednostek samorządowych o udostępnienie danych dotyczących strategii i planów rozwoju turystyki i rekreacji, zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego, działalności ośrodków edukacyjnych na obszarze Parku;
- wystąpienie o udostępnienie studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin obejmujących obszar Parku i jego otuliny oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;

b) prace terenowe, w tym:

- badania terenowe, wizje lokalne wraz z przygotowaniem dokumentacji fotograficznej, które pozwolą na zweryfikowanie oraz uzupełnienie zebranych danych i materiałów;
- terenowa inwentaryzacja zagospodarowania turystycznego, rekreacyjnego i edukacyjnego;
- analiza sposobu wykorzystania potencjału i walorów Parku w zakresie turystyki, rekreacji i edukacji, na podstawie zweryfikowanych w terenie zebranych materiałów źródłowych, wizji lokalnych, wywiadów z przedstawicielami podmiotów, zaangażowanych w organizację turystyki, rekreacji i edukacji na obszarze Parku (m.in. z przedsiębiorcami, przedstawicielami stowarzyszeń i fundacji, urzędnikami), wywiadów z mieszkańcami Parku i odwiedzającymi Park;
- analiza organizacji atrakcji turystycznych i produktów turystycznych, krajoznawstwa (w tym edukacji nt. lokalnych walorów, dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego), rekreacji oraz ochrony zasobów antropogenicznych i przyrodniczych na obszarze Parku i w jego otulinie;
- analiza stanu zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego Parku, ze szczególnym uwzględnieniem zainwestowania osadniczego (drugie domy, lotniska), bazy gastronomicznej, bazy noclegowej, bazy towarzyszącej, szlaków turystycznych, ścieżek edukacyjnych, systemu informacji krajoznawczej i innej infrastruktury, wykorzystywanej w turystyce, rekreacji i edukacji na obszarze Parku i w jego otulinie;

c) prace syntezujące i końcowe, w tym:

- usystematyzowanie danych i przygotowanie części opisowej (dokumentacja fotograficzna, opracowania kartograficzne, rysunki, tabele);
- sporządzenie syntezy uwarunkowań zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego Parku, wynikających z konieczności ochrony przyrody, walorów kulturowych i krajobrazu

z wykorzystaniem wskaźników stosowanych w analizie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej, zagospodarowania i ruchu turystycznego i rekreacyjnego oraz określenia stopnia funkcji turystycznej i rekreacyjnej;

- analiza zagrożeń wewnętrznych i zewnętrznych walorów Parku wynikające z istnienia i rozwoju funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej na obszarze Parku wraz z propozycjami sposobów minimalizacji negatywnych skutków, wynikających z rozwoju turystyki i rekreacji;
- określenie perspektyw i uwarunkowań rozwoju turystyki, rekreacji i edukacji na podstawie zebranych materiałów źródłowych, danych statystycznych, diagnoz oraz wywiadów z przedstawicielami podmiotów zainteresowanych rozwojem turystyki, rekreacji i edukacji na obszarze Parku;
- wskazanie działań niezbędnych dla realizacji postawionych celów ochronnych.

Zakres problemowy Operatu określa jego spis treści. Zakres terytorialny Operatu pod względem diagnozy stanu zagospodarowania i użytkowania turystyczno-rekreacyjnego wraz z działalnością edukacyjną obejmuje obszar Parku, natomiast pod względem zagrożeń zewnętrznych dla realizacji funkcji turystyczno-rekreacyjnych otulinę Parku.

Przygotowana diagnoza zasobów turystycznych, rekreacyjnych i edukacyjnych Parku, będzie podstawą do przygotowania strategii kształtowania analizowanych uwarunkowań, w perspektywie funkcjonowania przez kolejne 20-lat. Przygotowanie strategii będzie obejmowało sformułowanie celów ochrony i rozwoju funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej, zaleceń dotyczących kształtowania poszczególnych rodzajów i form turystyki, rekreacji oraz edukacji, jak również przygotowanie propozycji ustaleń do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

1.3. Zespół autorski

Autorami niniejszego opracowania są dr hab. Sławoj Tanaś - prof. Uniwersytetu Łódzkiego, dr Justyna Mokras-Grabowska i dr Aleksandra Mroczek-Żulicka, będący pracownikami Instytutu Geografii Miast, Turyzmu i Geoinformacji, Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego. Zespół autorski posiada szerokie doświadczenie w sporządzaniu dokumentów strategicznych, opracowań turystycznych, rekreacyjnych i edukacyjnych, w prowadzeniu badań ruchu turystycznego, badań nad atrakcyjnością turystyczną, kreatywnością w turystyce oraz organizacją rekreacji. Członkowie zespołu są autorami wielu publikacji (książek, monografii, artykułów naukowych) polskich i obcojęzycznych w zakresie turystyki, rekreacji, krajoznawstwa oraz edukacji krajoznawczej, rekreacyjnej i turystycznej.

1.4. Ogólna charakterystyka Parku

Spalski Park Krajobrazowy powołany został rozporządzeniem Wojewody Piotrkowskiego Nr 4/95 z dnia 5 października 1995 r., opublikowanym w Dzienniku Urzędowym Województwa Piotrkowskiego Nr 15 poz. 113 z 1995 r. Był to trzeci powołany park krajobrazowy na terenie byłego województwa piotrkowskiego, wchodzący ówczesnie wraz z Sulejowskim Parkiem Krajobrazowym i Przedborskim Parkiem Krajobrazowym do Zespołu Nadpilicznych Parków Krajobrazowych z siedzibą w Moszczenicy. Obecnie funkcjonuje w ramach Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego. W dniu 13 lipca 2006 r. weszło w życie Rozporządzenie Nr 26/2006 Wojewody Łódzkiego w sprawie Spalskiego Parku Krajobrazowego. Rozporządzenie to zostało zaskarżone do Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Łodzi i w 2015 roku uznane za nieważne. W dniu 25 listopada 2025 Sejmik Województwa Łódzkiego przyjął uchwałę w sprawie Spalskiego Parku Krajobrazowego, która po opublikowaniu będzie formalnie stanowić podstawę jego funkcjonowania.

Uchwalona 25 listopada 2025 r. uchwała ws. Spalskiego Parku Krajobrazowego określa następujące cele ochrony:

1. *Cele ogólne, wyznaczające główne kierunki ochrony Parku:*

- 1) zachowanie struktury przyrodniczej kompleksów leśnych stanowiących pozostałość Puszczy Pilickiej;*
- 2) zachowanie cennych przyrodniczo siedlisk przyrodniczych, siedlisk zwierząt, roślin i grzybów, form geomorfologicznych, walorów kulturowych i krajobrazowych;*
- 3) ochrona i kształtowanie cennego krajobrazu leśno – tåkowo – polnego doliny Pilicy i jej dopływów na odcinku od Tomaszowa Mazowieckiego do granicy województwa łódzkiego.*

2. *Cele ochrony wartości przyrodniczych:*

- 1) zachowanie trwałości ekosystemów leśnych i odtwarzanie różnorodności biocenoz leśnych zgodnie z uwarunkowaniami siedliskowymi;*
- 2) ochrona ekosystemów wodnych i wodno-błotnych, w tym obszarów źródliskowych, starorzeczy, łągów, torfowisk;*
- 3) ochrona bioróżnorodności na poziomie ekosystemów;*
- 4) ochrona fauny, flory i grzybów;*
- 5) ochrona różnorodności krajobrazowej Parku, w tym mozaiki krajobrazów leśnych, tåkowych i dolinowych.*

3. *Cele ochrony wartości historycznych i kulturowych:*

- 1) ochrona tożsamości kulturowej obszaru;*
- 2) ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego;*
- 3) odtwarzanie i ożywianie lokalnych tradycji.*

4. *Cele ochrony walorów krajobrazowych:*

- 1) zachowanie i ochrona zespołów krajobrazu otwartego doliny Pilicy;*
- 2) ochrona wyróżniających się w środowisku wizualnym form geomorfologicznych, w tym strefy krawędziowej doliny Pilicy;*
- 3) zachowanie charakterystycznych dla regionu krajobrazów kulturowych, związanych z tradycyjnymi sposobami gospodarowania na terenach Parku;*
- 4) przywracanie obszarom o krajobrazie niekorzystnie przekształconym ich potencjalnych walorów krajobrazowych i przyrodniczych;*
- 5) zachowanie i tworzenie mozaiki krajobrazów we wnętrzach widokowych;*
- 6) kształtowanie różnorodnej struktury ekologicznej krajobrazu;*
- 7) zachowanie atrakcyjnych panoram i dominant (jako elementów ekspozycji biernej).*

Spalski Park Krajobrazowy położony jest w południowo – wschodniej części województwa łódzkiego, na styku dwóch powiatów: opoczyńskiego i tomaszowskiego oraz gmin: Tomaszów Mazowiecki, Inowódz, Lubochnia, Opoczno, Poświętne, Rzeczyca oraz miasta Tomaszowa Mazowieckiego i Inowódz. Park obejmuje obszar o powierzchni 13 110 ha. Aby izolować obszar SpPK od negatywnych

wpływów na środowisko przyrodnicze wyznaczona została otulina zewnętrzna o powierzchni 22 590 ha oraz otulina wewnętrzna o powierzchni 1 544 ha. Otulina SpPK obejmuje: gminy Tomaszów Mazowiecki, Czerniewice, Inowódz, Lubochnia, Rzeczyca i Drzewica oraz miasta Tomaszowa Mazowieckiego i Inowódź. Z chwilą wejścia w życie nowej uchwały powierzchnia Parku zmieni się na 13 156 ha, a otuliny na 24 096 ha.

Obszar Spalskiego Parku Krajobrazowego należy do terenów najatrakcyjniejszych pod względem rekreacji i turystyki w obecnym województwie łódzkim. Jest on atrakcyjny zarówno pod względem walorów przyrodniczych (fragmenty starej Puszczy Pilickiej, dolina rzeki Pilicy, rezerваты przyrody, chronione gatunki fauny i flory, Ośrodek hodowli żubrów, parki zabytkowe i pomniki przyrody), jak i walorów dziedzictwa kulturowego. Atrakcyjności omawianemu obszarowi nadaje przyroda, jego bliższa i dalsza historia, jak również cenne zabytki kultury materialnej. Najstarsza historia dotyczy średniowiecznych korzeni miejscowości Inowódz i Rzeczyca, a także wykształcenia się ośrodka pielgrzymkowego w miejscowości Studzianna-Poświętne (kościół i klasztor OO.Filipinów). W okresie zaborów Lasy Spalskie upodobali sobie jako miejsce polowań carowie rosyjscy, a w okresie międzywojennym Spała stała się miejscem wypoczynku prezydenta II Rzeczypospolitej, natomiast Inowódz zastąpił jako stacja klimatyczna. Te tradycje przyczyniły się do wykształcenia ośrodków wypoczynkowych w Spale i Inowodzu. W okresie II wojny światowej Lasy Spalskie były miejscem potyczek partyzanckich, a w lesie pod Anielinem zginął słynny major Hubal.

Dominującym typem ekosystemów na terenie Spalskiego Parku Krajobrazowego są ekosystemy leśne, które obejmują ok. 65% powierzchni Parku. Lasy Spalskie były i są niewątpliwie najcenniejszym kompleksem leśnym byłej Puszczy Pilickiej, dlatego te rozległe i bogate w zwierzynę lasy, były często nazywane zwyczajnie Puszczą Spalską. Jeszcze na początku ubiegłego stulecia Puszcza Pilicka znajdowała się w środku największego kompleksu puszczańskiego w Polsce Środkowej. Była ona niezwykle ważnym łącznikiem pomiędzy Puszczą Bolimowską – od północy, Puszczą Łódzką – od północnego zachodu oraz Lasami Włoszczowsko – Opoczyńskimi i Puszczą Świętokrzyską – od wschodu i południowego wschodu. Puszcza Pilicka pełniła, i częściowo pełni nadal, rolę najcenniejszego w Polsce Środkowej refugium flory i fauny leśnej. Jej istnienie jest gwarantem zachowania naturalnej różnorodności biotopów, biocenoz i gatunków. Krajobraz puszczański prezentują przede wszystkim następujące obiekty: lasy dębowe (lub z dominacją dębów) w okolicach Konewki i Spały, lasy jesionowo – olszowe i olszowe bagienne w uroczysku Cieblowice, nad Pilicą w rejonie Spały i koło Żądłowic oraz stare, nawet 200-letnie drzewostany sosnowe i sosnowo – dębowe w uroczysku Konewka i w okolicach Spały. Duża różnorodność i bogactwo fitocenotyczne zbiorowisk nieleśnych jest uwarunkowane zróżnicowaniem troficznym i wilgotnościowym siedlisk, przepływającą przez teren Parku rzeką Pilicą czy czynnikami antropogenicznymi. Ekosystemy łąkowe występują w dolinie Pilicy (w obszarze terasy zalewowej) i mniejszych cieków, rzadziej w śródpolnych obniżeniach terenu. Do cennych, choć niewielkich powierzchniowo, nieleśnych zbiorowisk należą murawy napiaskowe. Są to zbiorowiska półnaturalne, wydmy lub sandrowe na piaszczystych wyniesieniach terasy w sąsiedztwie koryta rzeki oraz na piaszczystych krawędziach doliny. Tworzą je głównie wąskolistne, kseromorficzne trawy czasem z udziałem niskich kwitnących bylin. Obecnie jest to zanikający typ ekosystemów np. w okolicy Grotowic i Inowódza. Murawy napiaskowe są interesującym i barwnym elementem krajobrazu Parku, wpływając na jego różnorodność. Pełnią również ważne funkcje biologiczne chroniąc przed erozją wodną i powietrzną, uruchamiając procesy biologiczne. Warunkiem zachowania zbiorowisk z roślinnością nieleśną jest powstrzymanie naturalnego procesu sukcesji prowadzącej do powstawania zbiorowisk leśnych w miejscu muraw. Liczbę roślin naczyniowych występujących na terenie Parku można oszacować na ponad 800. Na szczególną uwagę zasługują rośliny chronione oraz te, które w Polsce Środkowej mają nieliczne stanowiska, lub w obrębie Parku nie występują zbyt często. Dużą

różnorodnością i udziałem licznej grupy roślin rzadkich i zagrożonych cechują się lasy o charakterze ciepłolubnym.

Różnorodność środowisk występujących na terenie SpPK (rozległe łąki, bogate agrocenozy, wszelkiego typu lasy, środowiska wodne) powoduje, że wiele gatunków ptaków znajduje tutaj odpowiednie warunki do żerowania i odpoczynku. Pola okolic Inowłódza, Poświętnego i Luciąży, charakteryzujące się dużym rozdrobnieniem upraw, występowaniem na miedzach szpalerów krzewów i pojedynczych drzew, skupiają w okresie przelotów jesiennych olbrzymie zgrupowania ptaków, głównie wróblowatych, krukowatych oraz drapieżnych. Na terenie Spalskiego Parku Krajobrazowego i jego otuliny stwierdzono występowanie 50 gatunków ssaków. Stanowi to 79% teriofauny Niziny Mazowieckiej (63 gatunki), i 57 % teriofauny Polski (88 gatunków z wyłączeniem wód przybrzeżnych Bałtyku). Bytowaniu zwierząt na tym terenie sprzyjają duże kompleksy leśne oraz liczne doliny rzeczne. W otulinie Parku, na terenie Nadleśnictwa Smardzewice, w pobliżu gajówki Książ, znajduje się Ośrodek Hodowli Żubrów. Od 1976 roku znajduje się on pod zarządem Kampinoskiego Parku Narodowego. Obecna powierzchnia Ośrodka wynosi 72,4 ha.

Do najcenniejszych walorów kulturowych zaliczyć należy zabytki miejscowości Inowłódz (zrekonstruowany zamek i romański kościół św. Idziego, kościół św. Michała), Spała (drewniany kościół), Rzeczyca (kościół św. Katarzyny), Studzianna-Poświętne (zespół klasztorny i centrum pielgrzymkowe), bunkry w Konewce. Na obszarze Parku znajduje się wiele miejsc pamięci (szaniec Hubala w Anielinie, mogiły powstańców styczniowych, zabytki techniki (młyny, tartaki) oraz powszechna drewniana zabudowa.

Do głównych walorów Parku zaliczyć można:

- krajobraz doliny Pilicy i jej dopływów,
- krajobraz Puszczy Pilickiej (65% powierzchni Parku zajmują lasy),
- obszary źródlisk,
- zbiorowiska szuwarowe, roślinności wodnej, łąki, murawy kserotermiczne i torfowiska,
- rośliny górskie i ciepłolubne,
- flora i fauna wraz z zagrożonymi i chronionymi gatunkami,
- wsie i miasta z historycznym układem i zabytkami,
- zabudowa drewniana – użytkowa i sakralna,
- ruiny zamków, zabudowa podworska i folwarczna wraz z parkami,
- obiekty sakralne o istotnych walorach historyczno-architektonicznych, m.in. w Inowłodzu, Rzeczy, Studziannej-Poświętne (kościół i klasztor OO.Filipinów), Spale,
- mogiły powstańcze, obiekty militarne i cmentarze z I i II wojny światowej, w tym szlak bojowy majora Henryka Dobrzańskiego.

Najbardziej wartościowe i unikatowe obszary Parku i jego otuliny objęto różnymi formami ochrony. Są to:

- rezerваты przyrody:

- Konewka – leśny, 113,84 ha,
- Spała – leśny, 102,70 ha,
- Żądłowice – leśny, 241,19 ha,
- Jeleń – leśny, 48,97 ha (otulina SpPK),
- Sługocice – florystyczny, 8,99 ha (otulina SpPK),
- Gać Spalska – leśny, 85,89 ha (otulina SpPK).

- Obszary Natura 2000 na obszarze Spalskiego Parku Krajobrazowego:

- obszar specjalnej ochrony ptaków „Dolina Pilicy” PLB140003, o powierzchni 35 356,3 ha,
- specjalny obszar ochrony siedlisk „Dolina Dolnej Pilicy” PLH140016, o powierzchni 31 821,6 ha,
- specjalny obszar ochrony siedlisk „Lasy Spalskie” PLH100003, o powierzchni 2 016,4 ha,
- specjalny obszar ochrony siedlisk „Łąki Ciebłowickie” PLH100035, o powierzchni 475,3 ha,

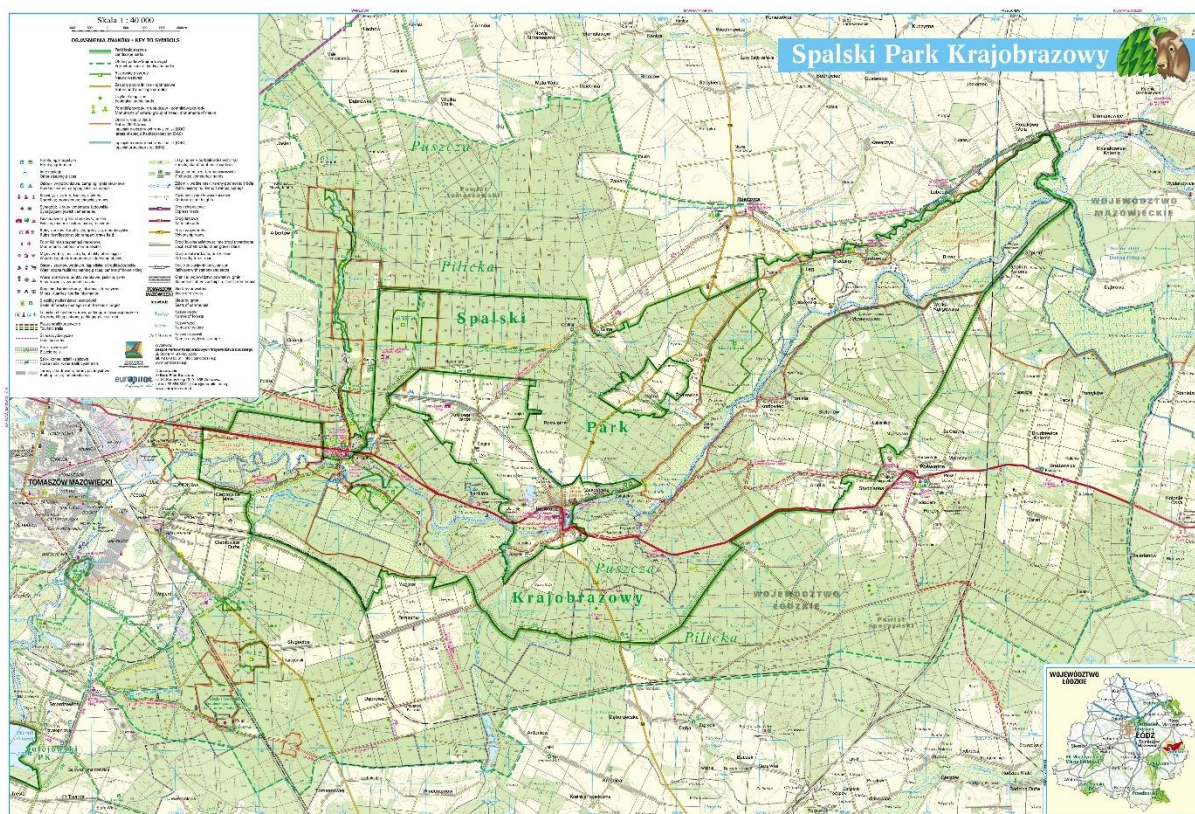
- użytki ekologiczne na obszarze Spalskiego Parku Krajobrazowego:

- bagno śródleśne o powierzchni 0,58 ha w Nadleśnictwie Opoczno, Leśnictwo Królówka oddział 7a, gmina Poświętne;
- bagno śródleśne o powierzchni 1,22 ha w Nadleśnictwie Opoczno, Leśnictwo Królówka oddział 10i, gmina Poświętne;
- bagno śródleśne o powierzchni 0,44 ha w Nadleśnictwie Opoczno, Leśnictwo Dęba oddział 153c, gmina Poświętne;
- bagno śródleśne o powierzchni 0,3 ha w Nadleśnictwie Opoczno, Leśnictwo Dęba oddział 153g, gmina Poświętne;
- bagno śródleśne o powierzchni 1,18 ha w Nadleśnictwie Smardzewice, Leśnictwo Giełzów oddział 13i, gmina Opoczno;
- bagno śródleśne o powierzchni 0,32 ha w Nadleśnictwie Opoczno, Leśnictwo Ceteń oddział 49c, gmina Poświętne;
- bagno śródleśne o powierzchni 0,6 ha w Nadleśnictwie Opoczno, Leśnictwo Ceteń oddział 52d, gmina Poświętne;
- bagno śródleśne o powierzchni 0,7 ha w Nadleśnictwie Opoczno, Leśnictwo Ceteń oddział 78f, gmina Poświętne;
- bagno śródleśne o powierzchni 0,3 ha w Nadleśnictwie Smardzewice, Leśnictwo Brzustów oddział 1f, gmina Inowódz;

- 23 pomniki przyrody (drzewa lub grupy drzew)

Na terenie Parku występuje duże zróżnicowanie rodzajów i form turystyki oraz rekreacji, m.in. turystyka poznawcza (przyrodnicza, ekoturystyka, kulturowa, krajoznawcza), wypoczynkowa (drugie domy, letniska, agroturystyka, ośrodki wypoczynkowe) i aktywna (piesza, rowerowa, konna, kajakowa). Park stanowi istotny obszar rekreacji dla mieszkańców Łodzi, Piotrkowa Trybunalskiego i Tomaszowa Mazowieckiego, są to m.in. rekreacja wodna i leśna, wędkarstwo, kolarstwo, jazda konna, kajakarstwo. Liczne są wsie letniskowe.

Działalność edukacyjna na terenie Parku koncentruje się na szlakach turystycznych (np. Szlak Spalskiego Parku Krajobrazowego, Szlak Partyzancki, Szlak im. Prezydenta Ignacego Mościckiego, Szlak Cesarskich Łowów, Szlak Kajakowy Pilicy) i ścieżkach dydaktycznych (np. Śladami Oddziału mjr. Hubala, Lasy Spalskie), w miejscach wypoczynku rekreacyjnego oraz przy obiektach zabytkowych i historycznych.

Ryc. 1. Mapa Spalskiego Parku Krajobrazowego (źródło: ZPKWŁ)

2. OCENA DOTYCHCZASOWEGO STANU ROZPOZNANIA

2.1. Ogólna charakterystyka stanu wiedzy

W odniesieniu do funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej Spalskiego Parku Krajobrazowego, stan wiedzy można określić jako dobry. O ile walory rekreacyjne i turystyczne (antropogeniczne i przyrodnicze) są dobrze opisane w literaturze przedmiotu, to aktualne zagospodarowanie turystyczne, rekreacyjne i edukacyjne wymaga dokładnej weryfikacji, inwentaryzacji i analizy. Również aktualny ruch turystyczny i osadnictwo rekreacyjne na obszarze Parku są niedostatecznie opisane i przeanalizowane, z wyjątkiem nielicznych prac naukowych i opracowań strategicznych, często zdezaktualizowanych. Stosunkowo dobrze opracowana jest historia turystyki i ruch turystyczny w Spale - badania prowadzone przez Instytut Geografii Miast, Turyzmu i Geoinformacji Wydziału Nauk Geograficznych UŁ.

Do głównych dostępnych materiałów opisujących potencjał turystyczny i rekreacyjny Parku należą przewodniki turystyczne o zasięgu ogólnopolskim, regionalnym jak i lokalnym, materiały edukacyjne i informatory turystyczne wydawane przez ROTWŁ, ZPKWŁ, samorządy i lokalne stowarzyszenia, mapy turystyczne, ulotki, opracowania naukowe. Cennym źródłem informacji są informatory turystyczne i różne opracowania krajoznawcze, publikowane na stronach internetowych. Podstawowe informacje o przebiegu szlaków turystycznych i lokalizacji infrastruktury turystycznej zawarte są na mapach przyrodniczo-turystycznych, przeważanie opracowanych w skali 1:50000 (seria map parków krajobrazowych województwa łódzkiego, wydanych przez ZPKWŁ). W kontekście danych dotyczących bezpośrednio Parku, wartościowym źródłem są ogólnodostępne bazy danych przestrzennych np. OpenStreetMap, BDOT, geoportal, które zawierają informacje o lokalizacji walorów turystycznych, zagospodarowaniu turystycznym, sieci szlaków i ścieżek przyrodniczych. Ważnym źródłem wiedzy nt. funkcji turystycznej i rekreacyjnej, walorów przyrodniczych i antropogenicznych, geografii, historii, przyrody, aspektów społecznych, ekonomicznych i kulturowych są prace badawcze, publikacje naukowe, w tym monografie naukowe, obejmujące obszar Parku.

W ramach diagnozy funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej Parku największym wyzwaniem pozostaje oszacowanie rzeczywistej skali i pojemności istniejących form zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego, jak również faktycznego obciążenia turystycznego i rekreacyjnego Parku, w szczególności rzeki Pilicy i jej doliny, Puszczy Pilickiej i ośrodków lotniskowych (w szczególności Spały i Inowłódza, czy wsi Teofilów, Zakościele, Żądłowice, Kozłowiec). Pomocne w tym zakresie mogą być dane statystyczne, które – choć zbierane cyklicznie według jednolitych grup tematycznych, mają istotne ograniczenia. Przede wszystkim, dane te odnoszą się do jednostek administracyjnych, których granice nie pokrywają się z zasięgiem Parku. Dodatkowym problemem jest fakt, że statystyki obejmują wyłącznie działalność rejestrowaną, co nie oddaje pełnej skali natężenia turystyki i rekreacji na terenie Parku. Aby uzyskać bardziej wiarygodny obraz rzeczywistego użytkowania, konieczne będzie przeprowadzenie regularnych badań terenowych. Planowana jest jednorazowa inwentaryzacja zagospodarowania turystycznego, która będzie realizowana w trzech pierwszych kwartałach 2026 roku. W oszacowaniu wielkości ruchu turystycznego i rekreacyjnego, stanowiącego zarówno szansę rozwoju, jak i zagrożenie dla Parku, pomocne będą coroczne raporty nt. ruchu turystycznego w województwie łódzkim, prowadzone wcześniej przez Wydział Nauk Geograficznych UŁ, a obecnie przez Łódzką Organizację Turystyczną i Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego. Bardzo przydatnym źródłem wiedzy nt. zjawisk turystycznych i rekreacyjnych na obszarze Parku będą przeprowadzone wywiady i badania ankietowe, opracowania naukowe, w szczególności badaczy z Uniwersytetu Łódzkiego.

Pewną luką pozostaje brak kompleksowych, aktualnych badań nad rozwojem produktów turystycznych i rekreacyjnych, edukacji ekologicznej i krajoznawczej, promocji lokalnych walorów kulturowych. Informacje o tych elementach dostępne są głównie poprzez inicjatywy lokalne (np. projekty edukacyjne prowadzone przez gminy czy lokalne organizacje pozarządowe) lub publikacje naukowe i popularnonaukowe. W zakresie oceny działań edukacyjnych na obszarze Parku pomocne będą więc opracowania i wywiady z przedstawicielami jednostek samorządowych i stowarzyszeń, prowadzących działalność edukacyjną i dydaktyczną na obszarze Parku - od placówek oświatowych, przez pracowników Parku, administrację Lasów Państwowych, jednostki samorządu terytorialnego, po organizacje pozarządowe.

Edukacja ekologiczna i krajoznawcza, wraz z rzetelnym przygotowaniem i szerokim udostępnianiem informacji o walorach przyrodniczych i kulturowych Parku oraz zagrożeniach wynikających głównie z rozwoju osadnictwa i działalności gospodarczej (w tym turystyki i rekreacji), stanowi nieodłączny element planowania zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego Parku. Wstępnie przeprowadzona analiza dostępnych materiałów promocyjno-edukacyjnych, związanych z Parkiem, wykazuje ich zróżnicowanie zarówno pod względem formy, jak i treści merytorycznej.

Dotychczas opracowane i opublikowane informacje nt. walorów turystycznych, rekreacyjnych i edukacyjnych Parku wymagają usystematyzowania, uzupełnienia i uaktualnienia. Brakuje rozpoznania skali i potrzeb rozwoju turystycznego i rekreacyjnego Parku, jego ograniczeń i wynikających zagrożeń dla walorów Parku.

Wykaz wybranych źródeł piśmiennych, obejmujących pozycje zarówno bezpośrednio związane z Parkiem, jak i pozycje teoretyczne, problemowe i metodyczne, wykorzystanych na etapie diagnozy funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej Parku przedstawiono w rozdziale 2.2.

2.2. Zestawienie dostępnego piśmiennictwa oraz ocena zasobów informacji pod kątem ich przydatności do potrzeb Operatu

Wybrane i najważniejsze pozycje piśmiennictwa, które wykorzystano do sporządzenia diagnozy kształtowania funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej Parku zawarto w tabeli 1.

Tab. 1 Zestawienie dostępnej literatury z analizą jej przydatności na potrzeby Operatu kształtowania funkcji turystycznej, rekreacyjnej i edukacyjnej Spalskiego Parku Krajobrazowego

L.p.	Dane bibliograficzne	Komentarz
1	Adamczewska M., 2008, Rola obszarów przyrodniczo cennych w edukacji geograficznej na przykładzie województwa łódzkiego, Dokumentacja Geograficzna nr 38, Geografia we współczesnym systemie kształcenia, red. R. Wiśniewski, W. Gierańczyk, wyd. PTG	Omówienie ścieżek edukacyjnych znajdujących się w granicach parków krajobrazowych województwa łódzkiego, analiza ich wykorzystania i przydatności w edukacji geograficznej i regionalnej. Analiza wykorzystania oferty zajęć terenowych przez szkoły
2	Augustyniak J. 1992. Zamek w Inowłodzu. Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi.	Walory turystyczne Parku
3	Augustyniak J., 2014. Średniowieczne przeprawy przez Pilicę i ich obrona. Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi.	Walory turystyczne Parku
4	Baliński W. 1984. Środowisko geograficzne Inowłodza (w:) Problemy badawcze średniowiecznego Inowłodza. Łódź. s. 7-15	Walory turystyczne Parku
5	Bartczak T, Krzemiński T., Nowakowski T. i in. 1979. Województwo piotrkowskie,	Walory turystyczne Parku

	przewodnik turystyczny. KAW. Oddz. w Łodzi. WOIT w Piotrkowie Tryb.	
6	Bezowska G. 2004, Przyrodnicze czynniki lokalizacji miejscowości wypoczynkowych w regionie łódzkim, [w:] M. Strzyż (red.), Perspektywy rozwoju regionu w świetle badań krajobrazowych Problemy Ekologii Krajobrazu PAEK, 2004, Kielce, s. 181-188	Omówienie ważniejszych miejscowości województwa pełniących funkcje wypoczynkowe na tle wybranych zasobów przyrodniczych
7	Burzyński I. (red.). 1996. Parki krajobrazowe Ziemi Piotrkowskiej. Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych. Moszczenica. ss. 166.	Historia i walory Parku
8	Burzyński I. 1998. Rezerваты Ziemi Piotrkowskiej. Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych. Moszczenica. ss. 192	Walory przyrodnicze Parku
9	Burzyński I. (red.), 1998. Spalski Park Krajobrazowy. Środowisko przyrodniczo-kulturowe. Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych. Moszczenica.	Walory turystyczne Parku
10	Burzyński I., Ojrzyńska G., Wypych P. 2010. Pomniki przyrody województwa łódzkiego wczoraj, dziś, jutro. Piotrkowskie Stowarzyszenie Rozwoju, Promocji i Integracji Europejskiej - EURO-CENTRUM. Piotrków Tryb.	Pomniki przyrody Parku
11	Czas mija - pomniki pozostają. Wojewódzki program opieki nad zabytkami w województwie łódzkim na lata 2008-2011. 2008., BPPWŁwŁ, Urząd Marszałkowski w Łodzi	Ochrona walorów antropogenicznych w Parku
12	Demel M., Lityński M., Helman B. 2015. Pilica szlak wielu możliwości. Stowarzyszenie Dolina Pilicy. Tomaszów Maz.	Walory turystyczne i zagospodarowanie doliny Pilicy
13	Dmochowska-Dudek K., Tobiasz-Lis P., Wójcik M., 2015, Funkcja turystyczna obszarów wiejskich woj. łódzkiego - uwarunkowania strukturalne i planistyczne, Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, nr 162, wyd. PAN	Omówienie funkcji turystycznej gmin województwa łódzkiego poprzez ocenę ich atrakcyjności turystycznej. Zestawienie wyników z rozmieszczeniem turystycznych obszarów funkcjonalnych wyznaczonych w Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020
14	Felczak K., Mandziuk A., Parzych S., 2018, Ekonomiczne aspekty tworzenia produktów sylwaturystycznych na przykładzie Nadleśnictwa Smardzewice, Studia i Materiały CEPL w Rogowie, R. 20, Zeszyt 55/1/2018	Omówienie produktów turystycznych na obszarach leśnych na przykładzie Nadleśnictwa Smardzewice
15	Gąsior M., Orzyński J., Ratajski M. 2008. Piotrków Trybunalski i okolice. Przewodnik turystyczny. Piotrków Trybunalski - Łódź.	Walory turystyczne Parku
16	Gosik B., Piech M., 2012, Łódzki szlak konny jako przykład markowego produktu turystycznego województwa łódzkiego, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług nr 86 Podaż turystyczna jako	Zagospodarowanie szlaku konnego na obszarze Parku

	determinanta kształtowania popytu turystycznego 67—81	
17	Helman B. (red.). 2018. Skarby Doliny Pilicy - twórczość, rękodzieło, folklor. Stowarzyszenie Doliny Pilicy. Tomaszów Maz.	Walory kulturowe Parku
18	Jagielska E., Kulesza-Szerniewicz E., Makowska B., Stieler E., Welc-Jedrzejska J. 2011. Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych. Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa.	Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego
19	Janusiewicz R. 1990. Szlak wodny Pilicy (mapa turystyczna). Centr. Ośrod. Info. Turyst., O/ Częstochowa	Opracowanie kartograficzne
20	Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., Produkt turystyczny. Pomysł, realizacja, zarządzanie, PWE, Warszawa 2010, s. 143.	Organizacja produktu turystycznego
21	Kanon Krajoznawczy województwa łódzkiego, 2011, red. J. Sledzińska, A. Wielocha, B. Włodarczyk, wyd. PTTK "Kraj", Warszawa-Łódź	Charakterystyka najważniejszych walorów turystycznych województwa łódzkiego wg powiatów
22	Kiedrzyński M, Kurowski J., Wypych P. 2021. Spalski Park Krajobrazowy. Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego.	Walory turystyczne Parku
23	Kiedrzyński M., Tabor J., 2002. Spalski Park Krajobrazowy. [w:] J. K. Kurowski (red.). Parki Krajobrazowe Polski Środkowej. Katedra Geobotaniki i Ekologii Roślin UŁ. Łódź: 85-99.	Walory turystyczne Parku
24	Kobalczyk A. 1998. Krajobrazy znad Pilicy. Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych. Moszczenica.	Walory krajobrazowe Parku
25	Kobojek E., Kobojek S. 2005. Doliny rzeczne regionu łódzkiego. Geneza, cechy przyrodnicze i antropogeniczne przekształcenia. Uniwersytet Łódzki - Wydział Nauk Geograficznych. Łódź. ss: 126.	Geografia dolin rzecznych Parku
26	Kobojek E., Kobojek S., 2019, Walory przyrodnicze i zagospodarowanie turystyczne wydm śródlądowych na przykładzie regionu łódzkiego, Space-Society-Economy, nr 29, wyd. Uniwersytetu Łódzkiego	Analiza przyrodniczych walorów wydm śródlądowych oraz zagospodarowania turystycznego w nizinnej części Polski Środkowej w regionie łódzkim. Wskazanie walorów rekreacyjnych tych terenów
27	Kołodzki Z, Wypych P. 2007. Turystyka na Obszarach Natura 2000 w Dolinie Środkowej Pilicy (w:) Wnuk Z., Ziaja M., Turystyka w obszarach Natura 2000, Uniwersytet Rzeszowski. Rzeszów: 197-205	Walory turystyczne i zagospodarowanie na terenie Parku
28	Kondracki J. 1978. Geografia fizyczna Polski. PWN, Warszawa: 1-463.	Podział fizjograficzny Polski

29	Koter M., Liszewski S., Suliborski A. 2001. Łódź i region Polski Środkowej. ŁTN, Łódź.	Geografia Parku
30	Krakowska K., 2007, Czy edukacja ekologiczna może wzbudzać emocje służące ochronie przyrody?, Studia i Materiały CEPL w Rogowie, R. 9, Zeszyt 1 (15) / 2007	Ukazanie emocji związanych z edukacją ekologiczną i ich wpływu na dalsze działania związane z ochroną przyrody na obszarze Parku. Posłużono się przykładem ochrony nietoperzy i trzmieli oraz zachowaniem w krajobrazie Parku tradycyjnych sadów
31	Krysiak S., 2013. Odłogi jako element potencjału rekreacyjnego w strefie nadpilicznych parków krajobrazowych, Problemy Ekologii Krajobrazu. Rekreacja w krajobrazach o wysokim potencjale. Tom XXXIV. 141–148	Omówienie odłogów jako elementu potencjału rekreacyjnego na podstawie zdjęć lotniczych i badań terenowych w rejonie nadpilicznych parków krajobrazowych
32	Krzemiński T. red., 1972. Województwo łódzkie. Przewodnik. Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa, ss.489	Województwo łódzkie, trasy, opisy miejscowości
33	Kucharska J. 1979. Kultura ludowa (w:) Stankiewicz Z., red., Województwo piotrkowskie – monografia regionalna, wyd. U.Ł.	Walory kulturowe na terenie Parku
34	Kurowski J. K. 1981. Projekt Pilickiego Parku Krajobrazowego. Chrońmy Przyr. Ojcz. 37, 1: 32-46.	Historia Parku
35	Kurowski J. K., Witosławski P. 2002. Funkcjonowanie parków krajobrazowych w Polsce. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. Łódź ss.199	Organizacja i walory Parku
36	Kurowski J.K. (red.). 2002. Parki Krajobrazowe Polski Środkowej. Przewodnik sesji terenowych. Uniwersytet Łódzki - Instytut Ekologii i Ochrony Środowiska - Katedra Geobotaniki i Ekologii Roślin. Łódź. ss.149.	Badania naukowe w Parku
37	Kurowski J.K., 2003, Dolina Pilicy - województwo łódzkie. Informator przyrodniczo-turystyczny, Zespół Nadpilicznych Parków Krajobrazowych, Moszczenica	Omówienie najważniejszych walorów przyrodniczych i turystycznych Doliny Pilicy
38	Lityński M. 2008. Pilica przewodnik kajakowy. Skaut PL	Walory turystyczne Parku
39	Łomiński L. 1925. Inowłódz i Spała rys historyczny. Lublin.	Walory turystyczne Parku
40	Machlański P., Podolska J., Stańczak T., , Spacerownik po regionie czyli szlakiem zamków w województwie łódzkim, Biblioteka gazety Wyborczej	Charakterystyka najważniejszych zamków w regionie łódzkim, m.in. w Wolborzu
41	Miziak M., Kucharczyk A. 2009. Ziemia tomaszowska. Starostwo Powiatowe. Tomaszów Maz.	Monografia
42	Mokras-Grabowska J., Rzeńca P., Województwo łódzkie. Przewodnik turystyczny, 2007, wyd. ROTWŁ, Łódź	Charakterystyka najważniejszych walorów turystycznych województwa łódzkiego
43	Mroczek-Żulicka Aleksandra, 2024, Plenerowa rekreacja twórcza. Przykład Łodzi, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 324 s.	Znaczenie rekreacji na obszarach chronionych

44	Mroczek-Żulicka Aleksandra, Twórcze podejście do organizacji krajoznawstwa w opozycji do banalnej rozrywki i zabawy - przykład Łodzi W: Współczesne oblicza krajoznawstwa / Stasiak Andrzej, Włodarczyk Bogdan, Śledzińska Jolanta (red.), 2016, Warszawa, Wydawnictwo PTTK, s.301-314	Organizacja krajoznawstwa na obszarach chronionych
45	Niedźwiecki R., Ratajski M.1997. Znakowane szlaki turystyczne województwa piotrkowskiego. Centrum Informacji Turystycznej PTTK. Piotrków Tryb.	Szlaki turystyczne w Parku
46	Olaczek R., 1971, Przewodnik po województwie łódzkim, seria: Nasza Przyroda, Liga Ochrony Przyrody, Warszawa	Charakterystyka środowiska przyrodniczego województwa łódzkiego (wg podziału administracyjnego sprzed 1999 r.)
47	Olaczek R., Tranda E. 1990. Z biegiem Pilicy. Warszawa.	Przewodnik turystyczny
48	Olaczek R., Kurzac M., Kurzac T., 1990. Inowłodzki Park Krajobrazowy nad Pilicą (projektowany). Studia Ośr. Dok. Fizjogr. 18: 89-140, Kraków.	Historia Parku
49	Plan Ochrony Spalskiego Parku Krajobrazowego. Praca zbiorowa pod kier. Wrąbel M. 2002. Biuro Plan. Przestrzennego Woj. łódzkiego. Łódź.	Plan ochrony Parku
50	Plan Ochrony Spalskiego PK- Diagnoza. Praca zbiorowa: Paturalska-Nowak E., Kucharska M., i in., 2013. Biuro Plan. Przestrzennego Woj. łódzkiego. Łódź.	Plan ochrony Parku
51	Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa łódzkiego	Opisane uwarunkowania rozwoju przestrzennego województwa łódzkiego w kontekście rozwoju turystyki i rekreacji oraz cele strategiczne w tym zakresie
52	Program ochrony środowiska województwa łódzkiego na lata 2025-2028 z perspektywą do 2032, przyjęty Uchwałą Nr XIII/160/25 z dnia 15 kwietnia 2025 r. Sejmik Województwa łódzkiego	Odniesienie do walorów przyrodniczych i celów ochrony PKWŁ. Opisane są plany i zadania również w kontekście rozwoju turystyki
53	Programy ochrony przyrody w gminach położonych w SpPK	Opisane możliwości rozwoju turystyki i rekreacji w kontekście realizacji celów ochrony przyrody
54	Pytliński S. 2013. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich województwa łódzkiego na obszarach chronionych i cennych przyrodniczo. Materiały konferencyjne (praca zbiorowa). Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania Gniazdo. Skierniewice.	Zrównoważony rozwój i turystyka w Parku
55	Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 roku w sprawie sporządzania projektu planu ochrony dla parku narodowego, rezerwatu przyrody i parku krajobrazowego, dokonywania zmian w tym planie oraz ochrony zasobów, tworów i składników przyrody (Dz. U. Nr 94, poz. 794)	Akt prawny

56	Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2030. Biuro Planowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego w Łodzi.	Strategia rozwoju woj. łódzkiego
57	Strategie rozwoju gmin i powiatów położonych w SpPK	Dokumenty przydatne na poziomie ustalenia celów strategicznych SpPK, w nawiązaniu do celów rozwoju społeczno-gospodarczego gmin m.in. w zakresie turystyki i rekreacji
58	Studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin położonych w SpPK	Dokumenty przydatne dla diagnozy i projektu kształtowania zagospodarowania turystyczno-rekreacyjnego SpPK w zakresie zgodności z polityką przestrzenną gmin w tym zakresie
59	Spalski Park Krajobrazowy. Mapa przyrodniczo-turystyczna, skala 1:50000, ZPKWŁ, Łódź 2019	Opracowanie kartograficzne, mapa Parku.
60	Szafrańska E., Włodarczyk B., 2011, Turystyka w powiatach województwa łódzkiego w 2009 r., Warsztaty z geografii turystyki, T. 1, 15, wyd. Uniwersytetu Łódzkiego	Omówienie atrakcyjności turystycznej powiatów województwa łódzkiego, analiza działalności władz powiatowych w zakresie promocji i rozwoju turystyki. Rozmieszczenie i wykorzystanie bazy noclegowej. Rozmieszczenie atrakcji turystycznych
61	Tanaś S., 2017, Analiza ruchu turystycznego w województwie łódzkim w świetle badań ankietowych, [w:] Ruch turystyczny w Łodzi i województwie łódzkim w 2016 roku, B. Włodarczyk (red.), Instytut Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 71-102, ISBN: 978-83-63418-04-5	Badania ruchu turystycznego na terenie Parku
62	Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 roku o ochronie przyrody (Dz. U. z 2024 r. poz. 1478, 1940)	Akt prawny
63	Wężyk M., Kołucki Z., Dziubecki Z. 2000. Pilica piękno zagrożone. Centrum Edukacji Ekologicznej, Kultury i Ochrony Środowiska. Piotrków Tryb., ss.120	Materiały edukacyjne
64	Włodarczyk B., 2019, Zarys rozwoju turystyki w regionie łódzkim, Acta Geographica Lodziensia, 109:145-161	Omówienie historii rozwoju turystyki w województwie łódzkim z podziałem na okresy
65	Wnuk Z., Olaczek R. 1995. Ochrona przyrody w województwie piotrkowskim. Zarząd Parków Krajobrazowych. Piotrków Trybunalski. ss.48.	Formy ochrony przyrody w Parku
66	Wojciechowska J. 1998. Kolonizacja turystyczna terenów nadpilicznych. ŁTN. 26	Osadnictwo na terenie Parku
67	Wypych P. 2001. Kapliczki i krzyże znad Pilicy. CEE, KIOŚ w Piotrkowie, ZNPK w Moszczenicy.	Walory kulturowe
68	Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Łódzkiego. Informator przyrodniczo-turystyczny. 2016. Zesp. Park. Krajobr. Woj. Łódz., Łódź, ss: 86.	Informator nt. Parku